

*Бойко О. М.,
суддя*

Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області

РОЗВИТОК СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Анотація. У статті досліджено вплив напрямів і принципів перехідного правосуддя на процес судової реформи та розвитку судочинства в Україні. Окреслено стан і проблеми системи судочинства, які сьогодні вимагають негайного вирішення. Детально проаналізовано правові, політичні, організаційні, ідеологічні та фінансові чинники, що зумовлюють необхідність судової реформи. Автор розкриває сутність цих чинників і їх зв'язок із правосуддям перехідного періоду. Також увагу надано аналізу основних нормативно-правових актів, які окреслюють необхідність реформи системи правосуддя. Особливо досліджено вплив напрямів перехідного правосуддя на процес реформування судоустрою та суміжних правових інститутів. Зокрема, звернено увагу на такі напрями: констатація істини, удосконалення законодавства, інституційні реформи, відшкодування. Розкрито сутність цих напрямів і характер їх впливу на судову реформу. Наголошено на необхідності комплексного реформування суміжних правових інститутів як передумови ефективної судової реформи в Україні. Аналіз проведено виходячи з особливостей суспільних відносин, зокрема наявності постконфліктного та поставторитарного періодів. Акцентовано увагу на необхідності залучення інститутів громадянського суспільства до судової реформи в Україні.

Ключові слова: відшкодування, громадянське суспільство, інституційні реформи, напрями та принципи, констатація істини, перехідне правосуддя, судочинство, судоустрій, судова реформа, суміжні правові інститути, удосконалення законодавства, чинники.

Постановка проблеми. Соціально-політичні перетворення, які відбулися в державі за останні п'ять років, неминуче позначилися на всіх сферах суспільного життя. Розпочаті владою реформи торкнулися й судочинства, значно змінивши структуру судової влади, порядок формування суддівського корпусу та інші процедурні аспекти. З огляду на поставторитарний період, в Україні впроваджена модель перехідного правосуддя, яка окреслила найбільші проблеми і стратегічні цілі для влади. Натомість проблема полягає в тому, що в державі відсутній законодавчий акт, який би формалізував основоположні напрями правосуддя перехідного періоду. Унаслідок цього судова реформа відбувається дещо ізольовано від цих напрямів, а отже, не зрозуміло, чим саме викликані ті чи інші управлінські рішення. Убачається, що така ситуація впливає на процес модернізації судової влади, роблячи його не зрозумілим для суспільства.

У вітчизняній юридичній науці проблема впливу перехідного правосуддя на розвиток судочинства раніше не досліджувалася, що вказує на актуальність обраного напрямку наукового пошуку.

Сьогодні актуальним питанням залишається наукове обґрунтування впливу принципів, форм і напрямів транзитар-

ного правосуддя на процес реформування судової системи. Зокрема, що стосується виділення окремої спеціалізації, впровадження конкурсних засад під час формування суддівського корпусу та прийняття інших організаційних рішень. Необхідно з'ясувати, як саме змінюється судова влада в постконфліктних і поставторитарних умовах і які специфічні завдання на неї покладаються.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз впливу перехідного правосуддя на процес розвитку вітчизняної системи судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки зазначається, що адміністративна досконалість роботи суду, професіоналізм суддів і працівників апаратів судів, ефективна комунікація з громадськістю, максимальна прозорість діяльності судів, сучасні інноваційні технології – усе це в комплексі забезпечує ефективність правосуддя загалом, а отже, довіру суспільства до судів. Такі прагнення, безумовно, вимагають змін і розвитку судової системи, її реформування [1]. Варто зазначити, що актуальність реформи судочинства зумовлена різними чинниками, серед яких науковці виділяють такі:

- політичні (низький рівень довіри суспільства до судової влади, неналежний рівень реалізації принципу доступу до правосуддя, корупцію, політизованість окремих судових справ, недостатня незалежність суддів, навмисне затягування розгляду окремих справ);

- організаційні (переобтяженість судів, безконтрольність і безвідповідальність суддів, недостатньо чітке розмежування юрисдикції та повноважень, необхідність люстрації окремих суддів) [2, с. 38];

- правові (незавершеність реформи процесуального права, недосконалість законодавства у сфері виконання рішень, внутрішня та зовнішня суперечливість законодавства про судоустрій і статус суддів);

- фінансові (недостатнє фінансування судової влади) [3, с. 239];

- ідеологічні (застарілість парадигми судочинства, зокрема недостатній рівень реалізації принципів еволюційності (динамічності) та ефективності інтерпретації, а також судової активності й судового контролю) [4, с. 144].

На нашу думку, усі вищевказані чинники виникли внаслідок двох основних проблем, із якими зіткнулася Українська держава на сучасному етапі розвитку: поставторитарний період (відмова від авторитарного підходу під час розбудови взаємовідносин «влада – суспільство», який існував за часи попереднього злочинного режиму до 2014 року), постконфліктний період (він пов'язаний з анексією Криму та окупацією окремих територій держави, унаслідок чого перед судовою

владою постали нові завдання й виклики). Убачається, що ці дві ключові проблеми поєднали вищевказані чинники та змусили владу замислитися над кардинальною модернізацією судової влади.

Зокрема, активізація громадянського суспільства призвела до того, що формування суддівського корпусу сьогодні відбувається за участі вітчизняних і міжнародних експертів. Тобто судова влада стає більш прозорою в тому числі й за рахунок інформатизації, яка проголошена Концепцією Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [5]. Говорячи про постконфліктний період, зазначимо, що судова влада була змушена зіткнутися з новими категоріями справ, які пов'язані з наслідками збройного конфлікту (компенсація зруйнованого житла, не виплата пенсій ВПО, кримінальні злочини в зоні проведення ООС тощо).

На постконфліктному та поставторитарному етапах розвитку, коли в державі відбулися значні соціальні потрясіння, владою застосована модель перехідного правосуддя. Поняття перехідного правосуддя використовують здебільшого у двох значеннях: для позначення постконфліктного й поставторитарного періодів. Відповідно, ідея перехідного правосуддя вказує на рух між двома пунктами: пункт відправлення (диктатура, комунізм, війна, в тому числі громадянська, іноземна окупація, хаос, анархія, геноцид); пункт прибуття (розвинута ліберальна конституційна демократія). За такого підходу перехідне правосуддя охоплює період, коли в суспільстві загалом існує боротьба з проявами порушень, що мали місце в минулому [6, с. 9].

Інакше кажучи, перехідне правосуддя – це певна аналітична модель, яка сформувалася на основі історичного досвіду держав, які свого часу зіткнулися із зовнішньою військовою агресією та революціями. Її застосування – це об'єктивна потреба, адже без засвоєння такого досвіду держава просто не зможе вийти з кризового стану і стати на шлях сталого розвитку. Для України пунктом відправлення є державність із нерозвиненим громадянським суспільством, наявністю окупованих територій і корумпованістю вдали. Саме із цього ми починали у 2014 році. Відповідно, пунктом призначення є розбудова правової європейської країни з ефективним правосуддям, повним контролем над власними територіями та розвиненими інститутами громадянського суспільства.

Доцільно зазначити, що перехідне правосуддя здійснюється в рамках таких напрямів: констатація істини, інституційні реформи, удосконалення законодавства, відшкодування (правовідновлювальні та компенсаційні заходи) [7, с. 51]. При чому в процесі реалізації цих напрямів право розглядається водночас як напрям і засіб трансформації. Це означає, що всі зміни повинні бути спрямовані на розбудову правової держави, однак виключно правовими методами. Наприклад, у збройному конфлікті необхідно не тільки захистити права постраждалих, а й надати відповідні гарантії винним, і передусім ідеться про гарантії справедливого суду. Спробуємо розібратися, які зміни відбулися в рамках судової реформи, з огляду на напрями перехідного правосуддя.

1. Констатація істини. Цей напрям передбачає максимальне висвітлення проблемних аспектів судочинства з метою активізації суспільства навколо їхнього вирішення. Відзначимо, що така констатація відбулася в Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на

2015–2020 роки. Зокрема, у документі наголошено на таких проблемах: розповсюдженість корупційних явищ у сфері правосуддя; недосконалість кадрового планування в системі судової влади; низький рівень публічності сфери правосуддя та довіри до судової системи загалом і до суддів зокрема [8]. Визнавши наявні проблеми, влада, по суті, окреслила перспективи судової реформи та визначила поточні й стратегічні цілі. Роль цього напряму доволі значна, оскільки він демонструє бажання влади досягти змін, а не просто спробу декларувати такі перетворення. Окрім нормативно-правового рівня, цей напрям реалізується й на рівні інформаційно-аналітичної діяльності. Так, узказані проблеми частково відображено в Рекомендаціях парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» [9].

2. Інституційні реформи. Тут варто зазначити, що переважно йдеться про організаційно-правові зміни (оновлення структури судової влади, виділення спеціалізації, впровадження стратегій розвитку, удосконалення механізмів координації та взаємодії тощо). Усі ці зміни відбуваються в рамках судової реформи й відображаються на нормативно-правовому рівні. Зокрема, у Законі України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 року № 1188-VII закріплено механізм очищення судової влади, тобто вдосконалення кадрових аспектів [10]. У свою чергу, у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII деталізовано такі важливі питання, як спеціалізація судів, порядок проведення моніторингу способу життя суддів, статус присяжних [11].

3. Удосконалення законодавства. Застосування двох попередніх напрямів неодмінно пов'язано з необхідністю вдосконалення законодавства, адже зміни в структурі судової влади та підходах до позиціонування її суспільної ролі вимагають значного оновлення нормативно-правового складника. Варто наголосити, що вдосконалення законодавства як діяльність суб'єктів правотворчості зі зміни стану чинного законодавства здійснюється за допомогою використання відповідних правових засобів і правотворчої техніки; результатом такої діяльності є належна якість законодавства, а метою – ефективність законодавства [12, с. 43]. Проявом такої діяльності стала нова редакція трьох кодексів (Господарського процесуального, Цивільного процесуального та Кодексу адміністративного судочинства України). Такі новації запроваджено окремим Законом України й торкнулися саме питань, пов'язаних з інституційними реформами в судочинстві [13]. Також у рамках цього напряму відбулося прийняття низки нових законодавчих актів, які супроводжували судову реформу. Як приклад варто навести Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII, у якому закріплено додаткові гарантії для сторін процесу, зокрема щодо підстав перегляду судових рішень, допуску справи до провадження, відкритості судових рішень тощо [14].

4. Відшкодування. Цей напрям характеризує можливість компенсації шкоди за незаконні рішення суду. Тобто йдеться про моральну та матеріальну сатисфакцію, які є складниками компенсаційних заходів, що застосовуються в рамках правосуддя перехідного періоду. У цьому сенсі достатньо показовим

є Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР [15]. Саме на підставі цього законодавчого акта Велика палата Верховного Суду України формує правові позиції щодо оскарження вчинення (невчинення) судом (суддею) у відповідній справі процесуальних дій та ухвалених у ній рішень (про що йдеться у відповідному дайджесті) [16].

У роботі Р.О. Куйбіда зазначає, що судова реформа не обмежується змінами лише в системі судоустрою, судочинства і статусу суддів. Вона охоплює також сфери, які межують із правосуддям і пов'язані з правом на судовий захист: виконання судових рішень, надання правової допомоги, досудове слідство, прокурорська діяльність тощо. Розвиток цих інститутів має відбуватися комплексно й узгоджено з реформуванням системи правосуддя [17, с. 9]. Варто погодитися з такою думкою та додати, що реформа суміжних правових інститутів уже триває, а саме: створено інститут приватних виконавців, запроваджено систему безоплатної правової допомоги. Ці зміни також зумовлено напрямами перехідного правосуддя, що свідчить про комплексність судової реформи та її інституціональний характер.

Висновки. Проведене дослідження вказує, що напрями та принципи перехідного правосуддя впливають на розвиток судової системи України. Одночасний вплив відбувається на правовому й організаційному рівнях і забезпечує стабілізацію судової системи, створення умов для її модернізації та сталого розвитку. На правовому рівні формуються нові принципи функціонування судової системи й підходи до розгляду правових спорів. У свою чергу, на організаційному рівні триває процес структурного оновлення судової влади й переформатування її на шлях інтеграції до європейського правового простору. При цьому перспективним напрямом подальших наукових пошуків у цій сфері є проблема розвитку окремих уже наявних спеціалізацій і впровадження нових.

Література:

1. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки. URL: <http://nsj.gov.ua/files/B407.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
2. Лісна І.С. Передумови сучасного етапу судової реформи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 37–40.
3. Шутович В., Беседіна Н., Ус І. Генезис судової реформи в Україні як складова розбудови правової держави. *Вісник Національної академії державного управління*. 2016. № 18. С. 235–242.
4. Тироль В. Принципи застосування Європейським судом з прав людини норм міжнародного публічного права. *Вісник Львівського університету*. 2017. № 43. С. 140–150.
5. Про затвердження Єдиної Судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Наказ Державної судової адміністрації України від 13 квітня 2018 р. № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168750-18> (дата звернення: 20.09.2019).
6. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А.П. Бушенка, М.М. Гнатівського. Київ : РУМЕС. 2017. 592 с.
7. *Transitional Justice in the Twenty-First Century. Beyond Truth versus Justice* / ed. by Naomi Roht-Arriaza and Javier Mariezcurrena. Cambridge University Press, 2006. P. 174.
8. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 92.

9. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» : Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 р. № 1074-VIII. *Голос України*. 2016. № 71.
10. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 8 квітня 2014 року № 1188-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. С. 2039. Ст. 870.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Сп. 7. Ст. 545.
12. Риндюк В.І. Удосконалення законодавства як правотворча діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 34. С. 40–43.
13. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 96. С. 11. Ст. 2921.
14. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18. С. 1054. Ст. 132.
15. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. С. 2. Ст. 1.
16. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2 січня 2019 р. по 1 лютого 2019 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/daidjest_6.pdf (дата звернення: 21.09.2019).
17. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія. Київ : Атіка, 2004. 288 с.

Boyko A. The development of justice in Ukraine in the context of transitional justice

Summary. The article examines the impact of transitional justice trends and principles on the process of judicial reform and judicial development in Ukraine. The state and problems of the judicial system, which today require immediate resolution, are outlined. Legal, political, organizational, ideological and financial factors that determine the need for judicial reform are analyzed in detail. The author reveals the nature of these factors and their relationship with transitional justice. Attention is also paid to the analysis of the main legal acts that outline the need for reform of the justice system. The impact of transitional justice areas on the reform of the judiciary and related legal institutions has been investigated separately. In particular, attention was drawn to the following areas: statement of truth, improvement of legislation, institutional reforms, compensation. The essence of these directions and the nature of their departure for judicial reform are revealed. The need for comprehensive reform of related legal institutions was emphasized as a prerequisite for effective judicial reform in Ukraine. The analysis was made on the basis of the peculiarities of social relations, in particular the presence of post-conflict and post-authoritarian periods. Emphasis is placed on the need to involve civil society institutions in judicial reform in Ukraine.

Key words: compensation, civil society, institutional reforms, directions and principles, statement of truth, transitional justice, justice, judiciary, judicial reform, related legal institutions, improvement of legislation, factors.